

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз основних показників діяльності територіальних органів ДКЦПФР за даними місячної звітності за 2009 рік (згідно зі звітами територіальних органів) / Т. Ющенко // Цінні папери України. – 2010. – № 12 (606). – С. 18–25.
2. Карпенко Г. В. Досвід розвитку фондового ринку країн Європи та його використання в Україні / Г. В. Карпенко // Фінанси України. – 2007. – № 6. – С. 90–96.
3. Ніколенко С. С. Формування ринку цінних паперів в умовах ринкової трансформації: монографія / С. С. Ніколенко, О. М. Шевченко. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 159 с.
4. Статистична інформація за регіонами України [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК 331.101.6:331.101.26

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ»

Н. І. Слонєвська

Оцінка ефективності використання трудових ресурсів як метод ефективного управління в умовах ринкового управління набуває нової актуальності. Дослідження етапів становлення даної соціально-економічної категорії дасть змогу зіставити, порівняти певні погляди на оцінку ефективності, що, в свою чергу, дозволить виокремити протиріччя певних думок.

Наукові розробки щодо формування категорії «оцінка ефективності використання трудових ресурсів» висвітлені в економічній літературі.

Означена проблема була об'єктом дослідження багатьох науковців, серед яких значний внесок зробили: П. І. Юхименко, П. М. Леоненко, Н. К. Кратаєв, І. Г. Степанов та ін. Також необхідно зазначити, що вчені не підходили до дослідження даної проблеми з погляду етапів її формування. Тому метою статті є окреслення етапів становлення соціально-економічної категорії «оцінка ефективності використання трудових ресурсів».

Становлення поглядів на оцінку ефективності включає розвиток економічної думки щодо праці, методів її оцінки й оплати в різні

історичні періоди від найдавніших часів і до сьогодення.

До провідних джерел історії оцінки належать: акти, декларації, археологічні знахідки предметів, твори визначних економістів і державних діячів; наукові праці видатних істориків, філософів, політиків тощо.

Умовно можна окреслити такі етапи розвитку категорії:

I етап – зародження (Стародавній Світ, феодалізм);

II етап – розвиток (Класична школа економічної науки, пролетарська політична економія К. Маркса);

III етап – розквіт (початок ХХ ст., сучасні концепції).

Кожен етап має свої особливості, певний досвід.

Так, зачатки знань про те, як оцінити працю людей, які дійшли до нашого часу, з'явилися ще в Стародавньому Світі з появою перших державних утворень, серед яких найбільш відомі Біблія, Коран, філософської думки Конфуція, економічний трактат «Гуань-Цзи», трактат «Артхашстра», погляди грецьких філософів – Ксенофонта, Платона і Аристотеля,

державного діяча Катона Старшого, римського вченого Варрона, Колумелли та ін.

Священною Книгою, де зібрано тексти, які має знати віруючий, є Біблія. Вважається, що писалася та укладалася вона протягом тисячоліть людьми, натхненними Богом. Тут є фрагменти історичних хронік, законодавчі пам'ятки, які існували ще у стародавніх народів Близького Сходу й успадкували ми. Унікальною історичною пам'яткою VI – першої чверті VII ст. є Коран, в якому прописані Аллахом норми життя і установок і діяли в III–V ст. у жителів Аравії. Наприклад: «Їжте і пийте на здоров'я за те, що ви здійснили раніше в дні минулі!» [1, с. 470]. «Аллах дає владу своїм посланникам, над ким хоче...» [1, с. 451]. Ці пам'ятки дуже вплинули на подальше становлення і розвиток світової цивілізації, духовності, а відповідно і думки вчених та дослідників, які були віруючими, і пропагували праведний спосіб життя в тому числі і в оцінці людини, працівника.

Найбільш відомою із ранніх пам'яток старосхідної економічної думки є збірник законів, названий істориками на честь автора «Кодексом Хамурапі». Хамурапі (1792–1750 рр. до н. е.) – перший із правителів стародавнього світу зрівняв силу царя з силою закону і визнав за підлеглими право самим турбуватися про своє життя. В кодексі Хамурапі закріплені правові норми, які жорстко регламентували натурально-господарські основи, пов'язавши їх не тільки з майновою відповідальністю.

Центральною постаттю старокитайської економічної суспільної філософської думки є Конфуцій (551–479 рр. до н. е.). На думку цього мислителя, праця примножує багатство народу і того, хто ним володіє. Конфуцій твердить, що багатство правителя залежить від багатства народу [2, с. 19].

Староіндійську економічну думку IV–III ст. до н. е. узагальнено у трактаті «Артхаштра», де відображено проблему «вартості речей»; величина вартості визначається кількістю «днів роботи», а винагорода має строго відповідати результатам праці. З огляду на вищезазначене автор Каутілья відрізняє ринкову ціну від вартості, зазначаючи, що «конкуруючий

продавець збільшує ціну на товар, роблячи її вищою від дійсної вартості» [2, с. 22].

Найвідомішими представниками цього періоду є грецькі філософи Ксенофонт, Платон і Аристотель [2, с. 24–26].

Ксенофонт (430–354 рр. до н. е.) – автор трактату «Домострой» глибоко аргументував досить нову для того часу тезу про те, що «найбільш проста робота може виконуватися більш продуктивно, що ступінь поділу праці зумовлений, як правило, розмірами ринку.

Платон (428–347 рр. до н. е.) – античний мислитель у другому проекті праці «Закони» зазначав, що головним двигуном поведінки людей виступають матеріальні турботи і стимули. Цінність загального майна громадян не повинна різнитися більш ніж у чотири рази.

Аристотель (385–322 рр. до н. е.) – перший економіст суспільства вважав рабство природним явищем, яке має становити основу виробництва, і був твердо переконаним ідеологом натурально-господарських відносин. Він підтримував ідеї Ксенофонта, Платона щодо необхідності поділу суспільства на вільних і рабів, а відповідно до цього і працю – на розумову та фізичну, спираючись на «закон природи».

«Дійсно, – пише він, – не із двох лікарів створюється суспільство, але із лікаря і землероба, і взагалі, з людей неоднакових і не рівних. Але таких-то людей і потрібно прирівнювати. Тому все, що піддається обміну повинно порівнюватись з чимось одним. Отже, розрахунок матиме місце тоді, коли буде знайдено порівняння; яким чином продукція, вироблена чоботарем, належить до продукції, виробленої землеробом» [2, с. 28].

Економічна думка Стародавнього Світу отримала розвиток і завершення у Стародавньому Римі. Найвідомішими представниками даного періоду є Катон Старший і Варрон, Колумелла [2, с. 30–31] та ін.

Катон Старший – державний діяч, історик. У трактаті «Про сільське господарство» відносив рабів до знарядь праці, радив утримувати їх у суворості, залежно від старанності, раціонально експлуатувати їхню працю.

Варрон (I ст. до н. е.) – римський учений у трактаті «Про сільське господарство» ставить

за провину рабовласникам те, що вони відійшли від справ, живуть у містах, перекинувши обов'язки організації виробництва на латифундіях на управляючих.

Кризу рабовласництва відобразив у своєму творі «Про сільське господарство» Колумелла. Він писав про вкрай низьку продуктивність праці рабів, про те, що вони завдають полям значних збитків, негативно ставляться до роботи, до утримання тварин, інвентарю, крадуть, обманюють землевласників і т. ін.

Отже, узагальнення літературних джерел, які дійшли до наших часів із Стародавнього Світу, свідчать про те, що думки, висновки мислителів мають релігійний характер. Вони стали вихідними пунктами сучасної системи оцінки ефективності використання трудових ресурсів.

Видатними мислителями та вченими епохи феодалізму є Ібн Хальдун, Фома Аквінський та ін. Арабський мислитель Сходу Ібн Хальдун (1332–1406 рр.) багатство держави вбачав у наявності вироблених товарів. На його думку, в продуктах міститься «праця, яка проявляється як вартість». Це дозволило йому зробити висновок про те, що продукти праці здобуваються «шляхом рівноцінного обміну». Як свого часу Каутілья, він відрізняв вартість від ринкової ціни. Характеризуючи «вартість праці», тобто заробітну плату, він твердив, що її розмір залежить, по-перше, «від кількості праці людини», по-друге, від «її місця серед інших «праць» і, по третє, від «потреби людей в ній».

Прибуток промисловця чи землевласника Ібн-Хальдун пояснював тим, що багаті «наймають кого-небудь», тому ці люди, не отримують чого-небудь рівноцінного своїй праці.

Фома Аквінський (1225–1274 рр.) – найбільш значущий автор західноєвропейської економічної думки середньовіччя. У трактаті «Сума теології» він пише «Поділ людей за різними професіями зумовлений, по-перше, божою милістю, яка розподілила людей на стани... По-друге, природними причинами, які визначили те, що різні люди схильні до різних професій». Крім того, Фома Аквінський вважав справедливою ціною ту, яка забезпечувала продавцю «проживання» відповідно до його

стану: реміснику – одне, рицарю або церковнику інше. При такому положенні трудовий момент грав досить умовну роль [3, с. 62].

Таким чином, у період феодалізму починає приділятися більша увага оцінці праці, досліджується поняття кількості праці, потреба в ній, вартість праці, поділ людей за різними професіями, схильність до різних професій. Вчені боролися з непродуктивними витратами, вели пошуки справедливої оплати та ідеального устрою.

Крім того, дослідження Стародавнього Світу і епохи феодалізму були невіддільні від політико-правової та релігійної ідеології.

Отже, до другої половини XVII ст. стосовно оцінки ефективності використання трудових ресурсів існували загально світоглядні погляди, які не були сформовані в науку, хоча думки мислителів і економістів розвивалися і створили підґрунтя щодо системи оцінки ефективності.

У кінці XVII – на початку XVIII ст. – перехідна епоха від загальносвітоглядних до економічних поглядів на оцінку ефективності. В цей період можна виокремити таких дослідників, як А. Сміта, В. Петті, Д. Рікардо, Д. Міля, А. С. Сімона, Р. Оуена, Ш. Фур'є та ін.

А. Сміт – представник класичної політекономії в «Дослідженні про природу та причини добробуту націй» визначав, що праця є єдиним загальним, рівно як і єдиним точним мірилом вартості, або єдиною мірою, за допомогою якої ми можемо порівнювати між собою вартість різних товарів за всіх часів і в усіх місцях [4, с. 28]. Продукт праці, на його думку, становить природну винагороду, або платню за працю [4, с. 45]. Грошову ціну праці неодмінно визначають два моменти: попит на працю і ціни на предмети необхідності й життєві зручності [4, с. 58]. Заробітна плата змінюється залежно від:

- легкості або складності, почесності або принизливості самого заняття;
- легкості й дешевизни або від складності та дорожнечі даної професії;
- постійності або перерв у роботі;
- більшої або меншої довіри, що її має заслужити робітник;

- імовірності або неймовірності успіху в них [4, с. 67–70].

Інший учений Вільям Петті зазначав: «...потрібно щоб робітники працювали більше і споживали менше, таким чином можна отримати більший прибуток» [3, с. 127].

Крім того, «...праця створює вартість продукту... – він допускає, – що виробництво одного бушеля хліба вимагає стільки ж праці, скільки виробництво однієї унції срібла. Таким чином, прирівнює працю землевласника до праці робітника» [3, с. 129]. «...праця є батько багатства, земля – мати» [3, с. 131]. «...Закон повинен забезпечувати робітнику тільки засоби до життя, тому що якщо йому дозволяють отримувати вдвічі більше, то він працюватиме вдвічі менше, ніж він міг би працювати і став би, а це для суспільства означає втрату такої ж кількості праці» [5, с. 70–71]. Земля поряд з працею є джерелом вартості, а сама вартість зводиться до середньодобового набору продуктів харчування, тобто визначається заробітною платою. Остання становить ціну праці й залежить від об'єктивних чинників, а не суб'єктивних рішень підприємця чи влади. Заробітну плату В. Петті визначав мінімумом засобів існування, але підкреслював, що вона є лише частиною вартості, яка створюється робітником.

Д. Рікардо (1772–1823) зазначав, що «...праця визначає вартість товару..., вартість визначається працею, яка необхідна для її виробництва... величину праці він визначає не тільки живою працею, але й минулою, тобто тою працею, яка раніше була затрачена на предмети і засоби виробництва і на сировину...» [3, с. 225].

Джеймс Мілль (1773–1836) повторює ідеї Рікардо про працю. Крім того, «товар» робітника він розуміє як ту уявну долю продукту, яку робітник повинен отримати після того, як закінчиться процес виробництва... заробітна плата визначається вартістю майбутньої долі готового продукту, розмір же її встановлюється в результаті попиту і пропозиції робочої сили» [3, с. 261].

Таким чином представники класичної політекономії систематизували вже існуючі на

той час ідеї, а також розробили нові (зокрема, стосовно понять праці, продукту праці, заробітної плати, а також аналізували тогочасну ситуацію на виробництві). Ці ідеї були сприйняті й розвинуті наступними поколіннями економістів: від початку XIX ст. до кінця XIX ст. і сьогодні.

В економічному вченні К. Маркс розвинув трудову теорію вартості, яка була започаткована А. Смітом і Д. Рікардо, ідею об'єктивності економічних законів і провідної ролі виробництва. Важливим елементом поглядів К. Маркса було критичне ставлення до попередніх теорій і концепцій.

К. Маркс вважав, що «вартість робочої сили... визначається робочим часом, який необхідний для виробництва, а отже, і відтворення цього специфічного предмета торгівлі» [6, с. 163].

Потребує уваги епоха маржиналізму – початок її датується другою половиною XIX ст. Відомими представниками є Альфред Маршалл і Г. Гессен.

Альфред Маршалл (1842–1924 рр.) у творі «Принципи політичної економії» визначає працю «... як всяке розумове чи фізичне зусилля, яке здійснюється частково або повністю з метою досягнути будь-якого результату, не враховуючи задоволення, яке отримується безпосередньо від самої проробленої роботи».

У теорії німецького економіста-математика Г. Госсена провідну роль відіграє раціональний суб'єкт. Він формулюється так: максимальну насолоду суб'єкту принесе така комбінація благ, коли граничні корисності будь-якого з благ збігатимуться (в умовах обмеженого грошового доходу).

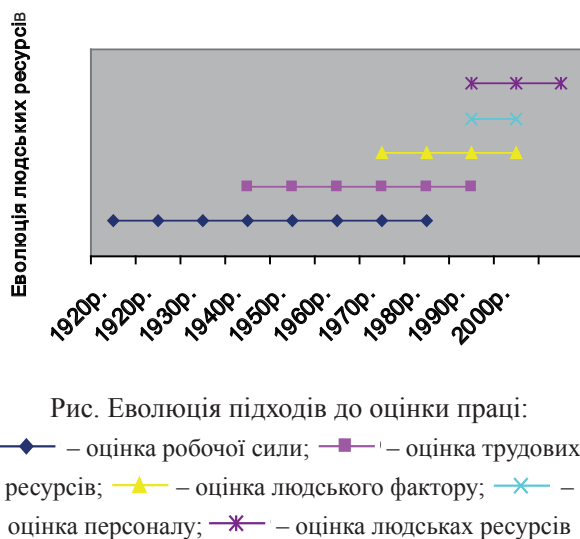
Г. Госсен (потім С. Джевонс) прагнув показати взаємовплив насолоди (корисності), важкості праці (негативної корисності) та кількості блага. Оптимальна кількість блага виробляється тоді, коли гранична корисність продукту та гранична важкість праці зрівнюються.

Першою системою, спеціально призначеною для оцінки як суто ручних робіт, так і робіт з високою питомою вагою механізованих операцій, які виконуються в режимі, що дикту-

ється машиною або технологічним процесом стала система Бедо [7, с. 170], їх вперше застосували в 1916 р. на деревообробному підприємстві в США. Так названі «одиниці бедо» або «бедо-одиниці» (скорчено «Б»), включають тільки затрати часу на роботу, яка виконується безпосередньо людиною. Одиниця Бедо – це робота, що за нормальних умов повинна виконуватись протягом однієї хвилини в нормальному темпі середнім, який засвоїв дану роботу і придатним до неї робітником, причому в цій хвилині вже уточнений час, необхідний йому для відпочинку [7, с. 171].

Крім того, і це найважливіше, багато елементів системи Бедо використовується і зараз в інших системах заробітної плати, причому замовчують, що родоначальником цих елементів був Бедо. Зокрема, сама ідея обліку темпу при хронометражі і практика встановлення норм на основі так названого «нормалізованого часу», який нарахований з поправкою на «температуру роботи» а також нормування і облік трудових затрат в нормо-хвилинах (в системі Бедо вони називаються бедо-одиницями) або в нормо-годинах [7, с. 184–185].

Неоціненний досвід і методи оцінки праці ми маємо з часів радянської влади, де питання підбору і розстановки кадрів, систематичного підвищення знань, оцінки праці посідали особливе місце серед головних проблем комуністичного будівництва. Еволюцію підходів до оцінки ефективності використання трудових ресурсів з 1920 р. узагальнено на рис.

Вивчення історії оцінки ефективності дало змогу усвідомити, що на всіх етапах історичного розвитку праця і економічна думка відображали потреби суспільного прогресу. Історико-економічні знання та їх розуміння базуються на принципах історизму, логічного взаємозв'язку та об'єктивності (науковості).

Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки: формування соціально-економічної категорії «оцінка ефективності використання трудових ресурсів» має давню історію. Вихідними пунктами сучасної системи оцінки є думки мислителів Стародавнього Світу. В період феодалізму починає приділятися більша увага основним положенням, визначенню проблем в оцінці, велись пошуки справедливої оплати та ідеального устрою. Початок ХХ ст. – бурхливий розвиток виробництва, науково-технічного прогресу, що спричинило появу великої кількості досліджень в оцінці, які були не відірвані від практики, відповідали тим умовам праці. Становлення соціально-економічної категорії проходило за такими етапами: зародження, розвиток, розквіт.

Вагомість досліджень минулого не оцінена, але час змінюється, разом з умовами, формами оцінки, професіями, технологіями, законодавством.

Протягом багатьох століть створено систему оцінки, у структурі якої чільне місце посідає ефективність, розвиток творчого потенціалу, критерії і параметри, механізм, методи оцінювання та досвід. У зв'язку з тим, що наш народ тривалий час перебував у колоніальній залежності від інших держав, боровся за свою волю і незалежність, змінювалася форма правління, власності, методи управління, тому підходи до оцінки змінювалися. Зазначимо, що історія оцінки, зокрема, визначення та аналіз поглядів економістів, думок передових прогресивних діячів від найдавніших часів до початку ХХІ ст., – ми узагальнили вперше. Незмінним залишалося те, що оцінка завжди була суб'єктивною і хоча головною її задачею була є і буде відповідність, справедливість, чіткість, ясність між тим, хто працює, і тим, хто створює умови для праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коран. Пер. и коммент. И. Ю. Крачковского. – 2-е изд. – М. : Наука ; Главная редакция восточной литературы, 1990. – 727 с. ; ил.
2. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних учень : підручник / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання, 2005. – 538 с.
3. Крагаев Н. К. История экономических учений Западной Европы и России (до возникновения Марксизма). Курс лекций / Н. К. Крагаев, И. Г. Степанов. – М. : Соцэконлит, 1959. – 380 с.
4. Сміт А. Добробут націй: Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт ; пер. з англ. О. Васильєва, М. Межев'їкіна, А. Малівський. – К., 2001. – 593 с.
5. В. Пети. Экономические и статистические работы / В. Пети. – М., 1940. – С. 70–71.
6. Леоненко П. М. Історія економічних учень : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко. – К. : Знання, 2008. – 639 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
7. Мошенский М. Г. Формы и системы заработной платы в промышленности капиталистических стран / М. Г. Мошенский. – М., 1196. – 264 с.

УДК 380.14.01

ЕВОЛЮЦІЯ СУТНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ «КАПІТАЛ»: ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ АСПЕКТИ

В. О. Колеснікова

Капітал є однією з фундаментальних економічних категорій, сутність якої наукова думка досліджує протягом багатьох століть. Капітал як головна економічна база створення і розвитку підприємства у процесі свого функціонування визначає інтереси держави, власників і персоналу, тому забезпечення ефективного управління капіталом є одним із найважливіших завдань сьогодення.

Незважаючи на те, що система економічних знань, пов'язаних із управлінням капіталу на підприємствах різних форм власності й організаційних структур, постійно розвивається і вдосконалюється, наразі немає єдиного визначення сутності капіталу. Причинами цього є складність і багатогранність самої категорії «капітал», відповідно й неузгодженість у поглядах щодо самої її сутності.

Загалом, питанню визначення категорії «капітал» приділяли значну увагу протягом багатьох століть зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти і дослідники, такі як К. Маркс, О. Мертенс, Й. Шумпетер, З. Боді, Ю. Бріггем, Дж. Хікс, Дж. К. Ван Хорн, А. Маршал,

Р. Мертон, Д. Рікардо, А. Сміт, К. Говард, Р. Холт, С. Моїсєєв, Л. Берстайн, Е. Хелферт та ін. Серед сучасних авторів, у працях яких приділена увага дослідженню поняття «капітал», такі: І. Бланк, Ю. Боровська, І. Зятковський, Р. Славюк, І. Балабанов, В. Селєзньов, П. Круш, Г. Кірейцев, Л. Гаєвська, В. Краснова, О. Клименко, О. Бородін, Л. Коваленко, В. Савич, В. Потій, А. Чухно та ін.

Категорія «капітал» відзначається великою різноманітністю підходів у трактуванні, що формувались під впливом тривалого поступового процесу економічного розвитку світового господарства як у зарубіжних, так і у вітчизняних учених. Саме тому метою статті є огляд і детальний аналіз різних підходів щодо сутності поняття «капітал», а також формування власного погляду на визначення цієї категорії.

Економічна категорія «капітал» формувалась у процесі еволюції економічних і фінансових наук, тому в результаті постійних змін умов господарювання вчені різних часів по-різному трактували це поняття (табл. 1).